

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ГЕОПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

PECULIARITIES OF THE TRANSFORMATION OF THE MODERN GEOPOLITICAL SPACE

Ігнат'єва Т.В.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Віннічук О.В.,

*кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Чабанов В.Г.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*

Окреслено актуальність дослідження сучасного геопростору, роль і місце діджитал-технологій, які є визначальними у формуванні політичної, економічної, культурної, міжнародної систем. Відзначено, що цифровізація докорінно змінює уявлення про геополітичний простір сучасного світу, ототожнюючи його з кіберпростором.

Розкрито дефініцію геополітичного простору з точки зору класичної геополітики та в умовах трансформаційних процесів. Доведено, що в умовах глобальної діджиталізації XXI ст. на геополітику вагомим чином впливають не тільки глобальні процеси, а й IT-технології, що призводить до мутації геополітичного простору. Тобто, якщо класична геополітика проектувалася на одновимірний простір, то до середини XX ст. відбулося ускладнення структури геополітичного простору, а нова форма геопростору набула багатовимірності та обраховувалася за формулою: простори земель + океанів + повітря + космосу = геопростір.

У сучасних умовах розвитку світового політичного процесу ця формула зазнає революційних трансформацій, створюючи мутаційні форми геопростору за рахунок IT-технологій та формування «глобальних міст», нових віртуальних просторових утворень без географічних обмежень.

Акцентовано увагу на мережевому просторі (кіберпросторі), який чинить тиск на сучасну людину та виступає важливою складовою світу політики.

Необхідно відзначити, що кіберпростір являє собою систему міждержавних протистоянь та війн. Відзначено, що найбільш агресивну позицію в ньому займає Росія. Основними завданнями агресора є шпигунство у кіберпросторі та ведення кібервійн. Підведено підсумки, що позиція Кремля на сучасному етапі направлена на декомпозицію міжнародної системи безпеки та зайняття РФ положення світового лідера.

Припущено, що геополітична диспозиція після закінчення війни РФ проти України та заявлені нові європейські лідери (як Польщі, країн Балтії) шляхом підтримки та сприяння Україні у відновленні миру сформуують нову архітектуру геополітичного простору.

Ключові слова: геополітика, геополітичний простір, трансформація, кіберпростір, цифровізація.

The relevance of the study of modern geospace, the role and place of digital technologies, which are decisive in the formation of political, economic, cultural, international systems. It is noted that digitalization fundamentally changes the idea of the geopolitical space of the modern world, identifying it with cyberspace.

The definition of geopolitical space in terms of classical geopolitics and in terms of transformation processes. The article proves that under the conditions of global digitalization of the 21st century geopolitics is influenced not only by global processes, but also by IT technologies, which leads to the mutation of geopolitical space. That is, if the classical geopolitics was designed for one-dimensional space, by the mid-twentieth century there was a complication of the structure of geopolitical space, and the new form of geospace acquired multidimensionality and was calculated according to the formula: expanses of lands + oceans + air + space = geospace.

In the modern conditions of development of the global political process, this formula is undergoing revolutionary transformations, creating mutational forms of geospace due to IT technologies and the formation of "global cities", new virtual spatial formations without geographical constraints.

Emphasis is placed on the network space (cyberspace), which exerts pressure on modern man and acts as an important component of the world of politics.

It should be noted that cyberspace is a system of interstate confrontations and wars. It is noted that the more aggressive position in it is held by Russia. The main tasks of the aggressor are espionage in cyberspace and cyber warfare. It is summarized that the Kremlin's position at the present stage is aimed at decomposition of the international security system and Russia's assumption of the position of a world leader. It is assumed that the geopolitical disposition after the end of Russia's war against Ukraine and the statement of new European leaders (like Poland, the Baltic states) by supporting and assisting Ukraine in restoring peace will form a new architecture of geopolitical space.

Key words: geopolitics, geopolitical space, transformation, cyberspace, digitization.

Постановка проблеми. XXI століття – епоха глобальних трансформацій усіх сфер життєдіяльності людства. Еволюційно найбільш епохальні зміни нашого буття відбулися в результаті трьох промислових революцій. Сьогодні ми перебуваємо у фазі розгортання революції 4.0/цифровізації – впровадження цифрових технологій в усі сфери життя: від взаємодії людини з людиною до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок тощо. Це – перехід від біологічних і фізичних систем у кібербіологічні та кіберфізичні (об'єднання фізичних та обчислювальних компонентів, перехід діяльності з реального світу у світ віртуальний (онлайн)) [1]. Споживачами цифрових технологій є усі: люди, бізнеси, освіта, політики, уряди тощо.

Діджител-світ захопив основні управлінські важелі в політиці/геополітиці, економіці, військовій сфері, освіті та в багатьох інших суспільних галузях. Повальна цифровізація, цифрові технології, перехід від біологічних і фізичних систем до кібербіологічних та кіберфізичних докорінним чином змінили класичне уявлення про геопростір який у вузькому розумінні трактувався як матриця взаємодії політичного та географічного, внутрішньополітичний вимір глобальної геополітичної конфігурацій; а у широкому як уся сфера політики з позиції стратегії держави.

Аналіз джерел та останні дослідження. Дослідники геополітичних питань завжди приділяли надзвичайну увагу дослідженням геопростору – основної категорії геополітики. У період глобальних трансформацій, спричинених діджител-революцією, увага науковців прикута до появи нових складових геопростору, особливо кіберпростору. Приміром, Бондарчук Ю. [2] зупиняється на його особливостях як нової арени міжнародного протистояння. Дубов Д. [3] досліджує кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва, а Драчук С. [4] звертає увагу широкої громадськості, що Україна ще задовго до російсько-української війни (2022) стала випробувальним майданчиком для кібервійни зі сторони РФ. Про кіберагресію як інструмент політичного впливу РФ пише Садомська Б. [5].

Зауважимо, що в умовах російської агресії проти України в медійному просторі з'явилася ціла низка публікацій стосовно кіберфронті, ведення кібервійни та залучення маси молоді в кіберпротистояння [6].

Два медійних канадських експерти Нік Даєр-Візефорд та Світлана Матвієнко (народжена у м. Кам'янці-Подільському) у своїй монографії «Кібервійна і революція» [7] звертають увагу на таку проблему сучасності як милітаризація інтернет-простору. Дослідники пропонують нове, політико-економічне, розуміння кібервійни та доводять, що цифрова війна є ознакою хаотичного,

безладного, несвідомого глобального капіталізму; вона тотальна й мобілізує «бійців»-користувачів на рівні підсвідомого, залучаючи величезні масиви людей (свідомих, але більшою мірою несвідомих) у свій алгоритм розвитку.

Нові складові геополітичного простору описують у своїх наукових розвідках іспанський соціолог М. Кастельс, американські політологи Р. Кеохейн і Дж. Най-молодший [8], Девід Лондслей [9], американський адмірал Уільфм Оуенс [10], Девід Ронфельд та Джон Акрілла [11] тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є виокремлення особливостей трансформації сучасного геополітичного простору пов'язаних із формуванням і функціонуванням цілої низки його нових структурних елементів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці категорію *геополітичний простір* наповнюють різним змістом, здебільшого акцентуючи увагу на його структурі, яка була сформована ще класичною геополітикою та доповнювалась новими елементами впродовж еволюційного розвитку людського суспільства: держави, міжнародні організації, транснаціональні організації тощо та їх комунікаційні взаємодії. Сучасна ж структура диверсифікована новими елементами, що сформувалися під впливом науково-технічного розвитку: кіберпростір, інтернет-мережа, соціальні мережі, глобальне місто, які значно потіснили (й продовжують цей процес) державу як основного геополітичного гравця та з успіхом відчужують її функціональні можливості в усіх площинах.

Класична геополітика XIX – початку XX ст. (Ф. Ратцель, Р. Челлен, К. Хаусхофер) у процесі свого становлення та напрацювання теорій і концепцій найбільшу увагу приділила тлумаченню категорії «простір», «життєвий простір», «великий простір», «просторовий фактор», що здебільшого проєкціювалися на одновимірний простір – певну територію суходолу. Зауважимо, що поступово одновимірність класичної геополітики (земля/територія/суходіл) у процесі опанування людством нових технологій трансформувалась у двовимірну парадигму (земля+моря/океани), де просторовий розвиток відбувався не лише через збільшення континентальних масивів та диверсифікації сухопутних комунікацій, а й завдяки залученню океанічного простору (через торговельно-воєнні флоти) до нових видів комунікації. Таким чином геополітичний простір став двовірним і продовжував процес трансформації всотуючи усі новинки науково-технічного прогресу, що давали людині освоювати нові простори.

Третя промислова революція середини XX – початку XXI ст. зробила світ більш «сучасним і досяжним» через запровадження комп'ютеризації та Інтернету, поширення

ІТ-технологій без яких зараз немислене існування людства. В цілому, ми бачимо закономірний процес ускладнення структури геополітичного простору та збільшення кількості його компонентів. Приміром, протягом ХХ століття у переліку структурних елементів геопростору з'явилися не тільки повітряний, а й космічний виміри. Його нова форма набула багатовимірності: простори земель+океанів+порітря+космосу=геопростір. На зламі ХХ-ХХІ ст. процес диверсифікації видової компоненти/структури геополітичного простору активізувався через формування інформаційного, економічного, кібернетичного та інших елементів геопростору.

Важливою подією трансформації геопростору стала поява глобального простору в процесі поширення швидких темпів глобалізації (особливо в економічій сфері). Це призвело до утворення системи глобального світу та до формування нової геополітичної конфігурації простору – глобального геополітичного простору.

Швидка глобальна діджиталізація ХХІ ст. чітко показала, що на геополітику вагомим чином впливають не тільки глобальні процеси, а й ІТ-технології, що призводить до серйозної трансформації/мутації геополітичного простору та формування нових його складових: мережевий простір, простір потоків, постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», кіберпростір тощо.

Інтернет мережа живиться енергією, фактично, кожної людини на планеті Земля. Спробуйте знайти того, хто щоденно не використовує соціальні мережі та месенджери, найбільш популярні з яких є Twitter, Facebook, Instagram тощо.

Мережевий простір об'єднує та вбирає усі інші простори геополітики, коли вони із самостійних геополітичних суб'єктів трансформуються в елементи глобальної мережі.

Простір потоків (за Мануелем Кастельсом) це – матеріальна організація соціальних практик, де *потоки* є цілеспрямованими, повторюваними, програмованими послідовностями обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства.

Науковець вважає, що для суб'єктів мережі не існує простору, мережа знищує його, перетворюючи в ефемерний, швидкозмінюючий пучок енергії. Сама ж мережа існує як самостійна реальність, що оперує зі шаленою швидкістю величезними масивами інформації, а це в свою чергу, призводять до життя нові мережеві форми.

Далі логіка М. Кастельса приводить нас до створення «постгеополітичного» світу у вигляді «глобального міста». Отже, звичне для нас місто, розташоване в географічних координатах замінить глобальне місто без прив'язок до географічних координат. За його допомогою центри вироб-

ництва і споживання розвинених послуг, місцеві громади, які відіграють при них допоміжну роль, взаємодіють у глобальній мережі на основі інформаційних потоків, одночасно обриваючи зв'язки з районами, віддаленими від промислового центру [12, с. 134]. Так як у глобального міста відсутня просторова прив'язка, то воно розташовано в усіх місцях світу і ні в жодному з них.

Мережевий простір вже й тепер надзвичайно сильно чинить тиск на сучасну людину, спонукаючи її до певної лінії поведінки, уподобань у політиці, їжі, відпочинку, моді тощо. А в очікуванні (30-40-і роки) – формування мережі нейронету, де взаємодія учасників (людей, тварин, інтелектуальних агентів) буде відбуватися за принципами нейрокомунікації, коли від людини в режимі реального часу буде передаватися інформація (слова, образи, відчуття тощо) які для перетворення штучним інтелектом. Іншими словами нейронет це – процес створення нового типу інтелектуальних пристроїв – органічних комп'ютерів, невід'ємною частиною яких може стати людина [13].

Термін кіберпростір новий як для політики, так і для геополітики. Його детальне тлумачення ми знаходимо у монографії українського науковця Дмитра Дубова «Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва», де автор наводить приклади розуміння кіберпростору американськими вченими:

1) сфера, де використовується електронні та електромагнітні засоби для запам'ятовування, модифікування та обміну даними через мережеві системи та пов'язана з ними фізична інфраструктура;

2) цифрове довкілля, що створила людина яке використовується для миттєвого, безкордонного, глобального, без організаційних, культурних, національних чи політичних кордонів збору, зберігання й передачі даних та інформації між електронним обладнанням;

3) взаємозалежні мережі, комп'ютерні системи. ІТ-інфраструктури, що включають інтернет, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні процесори та контролери у критично важливих сферах;

4) мережа інтернет, всі мережеві форми та цифрова діяльність тощо [14].

Підсумовуючи, зауважимо, що під кіберпростором розуміємо форму співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією. Деякою мірою, кіберпростір – це віртуальний світ, який базується на реальному матеріальному фундаменті та з реальними наслідками свого «існування та розвитку». Кіберпростір є дуже складним явищем, що об'єднує в собі реальність і віртуальність, матеріальне і нематеріальне, абстрактність і дійсність.

Але людство переносить у кіберпростір усі форми взаємодії із реального життя, в тому числі міждержавні протистояння та війни. Хакери стали військовими кібервійськ і кіберфронту. Однією з найбільш агресивних у кіберпросторі є РФ, де низка кібергруп перебуває на службі в Головному управлінні Генерального штабу РФ та ФСБ. Їх завданням є не тільки шпигунство у кіберпросторі, а й ведення безпосередньої кібервійни проти нашої держави про, що свідчать події лютого-березня 2022 р.

Зараз людство стало свідками першої світової кібервійни яку широкомасштабно розгорнув російський агресор. По всьому світу в ній беруть участь державні органи, спецслужби, хакери (українці з вдячністю приймають допомогу хакерської групи *Anonypous*), ІТ-спільноти, маса пересічних громадян (особливо молоді) тощо [15].

Звичайно, зараз дещо рано аналізувати геополітичну диспозицію після закінчення війни РФ проти України, але, очевидно, що геополітичний простір зазнає значних трансформацій. Ми вже бачимо нових європейських лідерів (Польща, Франція, країни Балтії) та їх грандіозні зусилля у наданні допомоги Україні та відновлення миру. Разом із тим українців непокоїть досить пасивна позиція НАТО.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Дослідивши еволюційні зміни геополітичного простору протягом попередніх століть ми отримали змогу з'ясувати особливості трансформації сучасного його стану:

- процес перетворення двовимірного геополітичного простору у багатовимірний (простір суходолу, морів, повітря, космосу, інформації, ідеології, економіки, мереж і потоків тощо) активно розпочався із стрімким розвитком науково-технічних перетворень, особливо із появою Internet (середина 50-х рр. ХХ ст.);

- така масштабна диверсифікація структури простору, за короткий історичний відрізок часу, призвела до формування поняття й явища «глобального простору»;

- збільшення кількості структурних елементів геопростору, не дивлячись на процес його глобалізації, ймовірно, привнесе ще більшу анархію в процес інтеракцій глобальних гравців;

- зауважимо, що світова глобалізація одночасно проявляється в глокалізації (регіоналізації): створення локальних центрів сили із регіональним лідером, що, звичайно вплине на переструктуризацію світового геопростору від орієнтації на світового гегемона (США) на регіональних лідерів (Туреччина, РФ, Індія, ЄС, Китай, Бразилія тощо тощо).

Така структура геопростору ХХІ ст. дуже нагадує його структуру в ХІХ ст.: орієнтація на блоки Антанта (Росія, Великобританія і Франція) та Троїстий союз (Німеччини, Австро-Угорщини та Італії);

- геополітичний простір сучасного світу продовжує ускладнювати свою структуру та види за рахунок впливу на нього цифрових технологій (діджиталізації);

- діджиталізація безперечно впливає на мутацію геопростору призводячи до життя такі його види як кіберпростір, мережевий простір, простір потоків, постгеополітичний простір у вигляді «глобального міста», простір інфосфери (п'ятий вимір) тощо.

- безперечно, як і в класичній геополітиці, так і в сучасному її вимірі залишаються актуальними старі інструменти інтеракцій геополітичних гравців: протистояння, тиск, війна тощо. Але, зауважимо, що сьогодні активні міжнародні гравці використовують не тільки географічну площину, а й космічну та віртуальну, де немає кордонів, чітко виражених наступальних операцій та бойових дій, а існує перманентний стан суперництва/протистояння/війни із застосуванням ІТ-технологій та гібридністю проявів.

- російська війна проти України (2022) є яскравим прикладом зламу старої світової/європейської геополітичної архітектури яка проіснувала з 70-х рр. ХХ ст. та намагання утвердитись РФ в статусі «незамінного» міжнародного актора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цифровізація. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Prezentatsiya_Margarita-szhatyiy.pdf.
2. Бондарчук Ю. Кіберпростір: нова арена міждержавного протистояння. URL: <https://adastra.org.ua/blog/kiberprostir-nova-arena-mizhderzhavnogo-protistoyannya>.
3. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. Київ: НІСД, 2014. 328 с.
4. Драчук С. Україна стала випробувальним майданчиком для кібервійни – світова преса. Радіо Свобода. 2020 (1 квітня). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ohliad-presy/30523562.html>.
5. Садомська Б. Кіберагресія як інструмент політичного впливу Російської Федерації. Adastra. 2021 (16 січня). URL: adastra.org.ua/blog/kiberagresiya-yak-instrument-politichnogo-vplivu-rosijskoyi-federaciyi.
6. Як допомагати Україні на кіберфронті. URL: <https://tech.liga.net/ua/other/article/kak-pomogat-ukraine-na-kiberfronte-sobrali-varianty>
7. Даєр-Візефорд Н., Матвієнко С. Кібервійна і революція. Київ: Критика. 2021. 325 с.
8. Kohen, R. O. and Nye, J. S., Jr. Power and Interdependence in the Information Age. Foreign Affairs. 1998, 77 (5) pp. 81–94.

-
9. Lonsdale David J., Gray Colin S., Sloan G. Informational power: strategy, geopolitics and the fifth dimension. Geopolitics, Geography and Strategy. London: Frank Cass, 2003.
 10. Owens William A. Lifting the Fog of War. Washington: The Johns Hopkins University Press, 2001.
 11. Arquilla J. Ronfield D. Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy. Washington: RAND, 2003.
 12. Коновал В. О. Мережеві технології у сучасних умовах суспільного розвитку: філософські концепції. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 134-139.
 13. Нейронет. URL: [https://future.fandom.com/ru/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82_\(%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9\)](https://future.fandom.com/ru/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82_(%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%B9)).
 14. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва : монографія Київ: НІСД, 2014. 328 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/Dubov_mon-89e8e.pdf
 15. Очільник Мінцифри заявив про початок наступу у кібервійні проти Росії. ZAXID.NET. 2022 (28 березня). URL: https://zaxid.net/ochilnik_mintsifri_zayaviv_pro_pochatok_nastupu_u_kiberviyini_proti_rosiyi_n1537236